

IMOM TERMIZIY ASRIDA HADIS ILMI TARAQQIYOTI
THE DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF HADITH IN THE
CENTURY OF IMAM TERMIZI

РАЗВИТИЕ НАУКИ ХАДИСОВ В ВЕК ИМАМА ТЕРМИЗИ

Abdurashid R. Madraximov
Muslim board of Uzbekistan,
Student of The Higher school for
Hadith sciences

Annotatsiya. Maqolada Imom Termiziygacha bo'lgan davr va Termiziy yashab, ijod qilgan hijriy III asrda hadis ilmining taraqqiyoti, dastlabki hadis kitoblari va III asrda yozilgan kitoblar o'rtasidagi farqlar, olimlarning hadis ilmidagi yangi atamalarni joriy etish bosqichlari, atamalarni qo'llash uslublari ochib berilgan.

Imom Termiziyning Imom Buxoriy, Muslim singari ustozlari o'z davrlarida hadis va uning ilmlari, hadis atamashunosligi, roviylarga ishonchlilik va xotira taraflama baho berishda yangicha uslublarni amalda qo'llay boshlashgan. Hadislarni tanlab olish va o'z kitoblariga kiritishda juda ehtiyotkorona va e'tiborli bo'lishgan. Shu sabab ularning kitoblari jahonda hadis ilmidagi eng tabarruk manbaalar hisoblanadi. Butun dunyo Islom ulamolari "Sahih Buxoriy" va "Sahih Muslim" kitoblarini hadis borasidagi eng ishonchli to'plam ekanini bir ovozdan tan olishgan. Maqolada ularning hadis ilmiga qanday yangiliklar olib kirishgani va ulardan so'ng Imom Termiziy ham bu yangiliklarni qo'llagani, qo'shimchasiga o'ziga xos uslublardan ham foydalangani haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Xulosa qismida Imom Termiziyning hadis ilmi rivojiga qo'shgan hissasi, yozgan "Sunan" asarining hadis ilmidagi ahamiyati alohida ta'kidlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: Hadis ilmlari, hadis atamashunosligi, "Musnad", "Muvatto", "Jome", "Sunan" kitoblari.

Abstract. The article describes the development of hadith science in the period before Imam Termizi and in the third century of the Hijri when Termizi lived and created, the differences between the first hadith books and the books written in the third century, the stages of the introduction of new terms in the science of hadith by scientists, and the methods of using terms.

Imam Termizi's teachers, like Imam Bukhari and Muslim, in their time began to apply new methods in evaluating hadith and its sciences, hadith terminology, reliability and memory of narrators. They were very careful and considerate in selecting hadiths and including them in their books. For this reason, their books are considered the best sources of hadith science in the world. The Islamic scholars of the whole world have unanimously recognized the books "Sahih Bukhari" and "Sahih Muslim" as the most

reliable collection of hadith. The article contains information about how they brought innovations to the science of hadith, and after them, Imam Termizi also used these innovations, in addition, he also used his own methods.

In the conclusion, the contribution of Imam Tirmidhi to the development of hadith science, the importance of his work "Sunan" in the hadith science is highlighted.

Key words: Hadith sciences, hadith terminology, "Musnad", "Muwatta", "Jome", "Sunan" books.

Аннотация. В статье описывается развитие науки хадисов в период до Имама Тирмизи и в третьем веке хиджры, когда жил и творил Тирмизи, отличия первых книг хадисов от книг, написанных в третьем веке, этапы внедрения хадисов. новые термины в науке о хадисах, предложенные учеными, и методы использования терминов.

Учителя Имама Тирмизи, как Имам Бухари и Муслим, в свое время начали применять новые методы оценки хадиса и его наук, терминологии хадисов, достоверности и памяти передатчиков. Они были очень осторожны и внимательны при выборе хадисов и включении их в свои книги. По этой причине их книги считаются лучшими источниками хадисоведения в мире. Исламские учёные всего мира единогласно признали книги «Сахих Бухари» и «Сахих Муслим» наиболее достоверным сборником хадисов. В статье содержится информация о том, как они привнесли новшества в науку о хадисах, а после них эти новшества использовал и Имам Тирмизи, кроме того, он использовал и свои собственные методы.

В заключении подчеркивается вклад Имама Тирмизи в развитие хадисоведения, значение его труда «Сунан» в хадисоведении.

Ключевые слова: наука о хадисах, хадисная терминология, книги «Муснад», «Муватта», «Джоме», «Сунан».

Mustaqillik yillarida o'z ilmiy-madaniy merosi bilan butun dunyoga ma'lum va mashhur buyuk ajdodlarimiz hayot yo'li va ijodini o'rganish, asarlarini o'zbek va boshqa tillarga tarjima qilib, xalqimiz va butun jamoatchilikka yetkazish ishlari jadal suratda amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan "Imom Termiziy tavalludining 1200 yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi qarori qabul qilishi ham davlatimiz rahbari tomonidan ajdodlarimizning ilmiy-ma'naviy merosini o'rganishga qay darajada yuksak e'tibor qaratilayotganining yaqqol namunasidir. Shu qaror munosabati bilan 2024-yil oktabr oyida Imom Termiziy tavalludining 1200 yilligi nishonlanishi belgilandi.

Imom Termiziy rahimahullohning to'liq ismlari Muhammad ibn Iso ibn Savra ibn Muso ibn az-Zahok as-Sulamiy al-Bug'iy at-Termiziy. Kunyalari Abu Iso, nisbatlari Termiziy va Bug'iydir. Imom Termiziy rahimahulloh 209 hijriy sanada tavallud topgan. Bu milodiy 824-yilga to'g'ri keladi. Ba'zi rivoyatlarda 200/815 yili ham

deyilgan. Vafoti esa, 279-hijriy sana 13-rajabda bo'lgan. Bu milodiy 892-yili 9-oktyabrga to'g'ri keladi¹.

Imom Termiziy rohimahullohning hadis ilmida bu darajada yuksak maqom-martabaga erishishiga hadis ilmlari eng gullab-yashnagan, ravnaq topgan uchinchi asrda yashab, ijod qilgani juda katta yordam bergan. Bu asrga kelib hadis ilmlari ancha taraqqiy etib, o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqadi. Imom Termiziyning hadis ilmida katta olim bo'lib yetishishiga o'sha vaqtda hadis ilmi gullab-yashnagani, uni rivojlantirishda beqiyos yutuqlarga erishilgani, shuningdek, Imom Termiziy bu ilmda buyuk imomlar hisoblangan Imom Buxoriy va imom Muslim, shuningdek o'z asrining yetuk ulamolaridan ilm o'rganishi ham sabab bo'lgan.

Hijriy II asrda sunnatni himoya qilish, sahih hadislar orasiga kirib qolgan zaiflarini ajratish uchun hadislarni kitob shakliga keltirish, hadis ilmi atamalarini bir me'yorga ko'ra belgilab olishda katta ilmiy harakatlar yanada kuchaydi. Bu harakatlarning boshida Imom Buxoriy va Muslimning katta ustozlari singari buyuk olimlar turishgan. Hijriy II asrning boshida ba'zi imomlar hadis kitoblaridagi Nabiy sollallohu alayhi vasallamning hadislarni sahoba va tobe'inlarning gaplaridan ajratish, marfu' hadislarni alohida kitob shakliga keltirish kerak deb hisoblashdi. Shu sabab "Musnad" kitoblar paydo bo'ldi. Hadislar tadqiq qilinib, "Musnad"larga jamlana boshladi. Ubaydulloh ibn Muso al-Bustiy, Nu'aym ibn Hammod, Asad ibn Muso, keyinroq Imom Ahmad, Is'hoq ibn Ibrohim al-Hanzoliy, Abu Xaysama Zuhayr ibn Harb va boshqalar o'zlarining "Musnad" kitoblarini yozishdi. Musnad kitoblar shu darajada ko'payib ketdiki, "Musnad" yozmagan juda kam olimlar qoldi. Yuqorida aytib o'tilgan olimlar imom Buxoriy va Termiziyning ustozlari edi.

Bunday faol sa'y-harakatlar natijasida hadis ilmlarida katta rivojlanish sodir bo'ldi. Hadis ilmi masalalari tahrirlandi, bu ilmning turli kategoriyalari, atamalari alohida ajratildi. Masalan: Imom Buxoriyning ustози Ali ibn Madiniy sabab hadislarni sahih, hasan va zaif turga ajratish paydo bo'ldi. Ali ibn Madiniydan avval bu atamalarni qo'llash keng tarqalmagan edi. Bu haqida Hofiz Ibn Rajab o'zining "Sharh ilal at-Termiziy" asarida quyidagi gapni keltiradi: "Avvalgi olimlar ko'pincha hadislarga nisbatan "Bu sahih hadis" yoki "Bu zaif hadis", deyishar edi"². Ya'ni Ali ibn Madiniygacha hadislarni uch xil qism (sahih, hasan va zaif)ga bo'lish unchalik ommalashmagan. Hofiz Ibn Hajar ham "Nukat" asarida mana bunday deydi: "Ali ibn Madiniy o'zining "Musnad" va "Ilal" asarida ko'p bor hadisi shariflarni "Sahih" va "Hasan" deb ta'riflagan. U bu atamalarni eng birinchi bo'lib ishlatgan imom hisoblanadi. Undan bu atamalarni Buxoriy, Ya'qub ibn Shayba va boshqalar o'zlashtirgan. Termiziy esa bu atamalarni Buxoriydan o'rgangan"³.

¹ Qarang: Abdulkarim as-Sam'oni. al-Ansob. 3-jild. – Qohira, 1980. – B

² Qarang: Zayniddin Abulfaroj Abdurrahmon ibn Ahmad al-Bag'dodiy, Ibn Rajab al-Hanbaliy. Sharh ilal at-Tirmiziy. 1-jild. – Damashq, 2019.

³ Hofiz ibn Hajar al-Asqaloni. An-nukat 'ala kitab ibn as-Solah. 1-jild. – 1984. Madina. – B. 15

Aynan shunday mehnatlar samarasi o'laroq hadis ilmi yo'nalishlari bir me'yorga tushdi. Yuqorida nomi zikr qilingan olimlardan keyin yana bir tabaqa yetishib chiqib, ulardan ilm olishdi. Bu tabaqada Imom Buxoriy, Muslim, Ya'qub ibn Shayba singari olimlar Imom Termiziy ustozlari hisoblanadi. Termiziy ulardan ta'sirlangan, ilm o'rgangan. Termiziyning ustozlari to o'zlari ko'zlagan maqsadga erishguncha hadis va unga oid ilmlarni tadqiq qilish, tekshirish bilan uzluksiz shug'ullandilar.

Hijriy II asr oxiri – III asr boshlarida hadislarni bir kitobga jamlash va ularni boblarga tartiblash jarayoni yanada rivojlana boshladi. Bunda aksar olimlarga Imom Molikning "Muvatto" kitobi quvvati kuchli hadislarni tanlab olishda asosiy namuna vazifasini o'tadi. Imom Buxoriy va Muslim sahih marfu' hadislarni boblarga tartiblagan holda bir kitobga ajratish kerak deb hisoblashdi. Bu bilan ular hadis kitoblarini yozishdagi ikki uslub "Musannafot" va "Musnad"lar uslubini bir yerda jamlashdi. Chunki hadislarni boblar shaklida tartiblash "Musannafot" kitoblarining uslubi edi. Sahih hadislarni tanlab olishda "Muvatto"dan andoza olishdi. Nabiy sollallohu alayhi vasallamning hadislarini sahoba va tobe'inlarning gaplari, naqllaridan ajratish bu "Musnad" mualliflarining uslubi edi.

Shundan so'ng olimlar yuqoridagi uslubni afzal ko'ra boshlashdi. Hadis kitoblarini boblarga bo'lib chiqishdi. Natijada hadislar fiqhiy boblarga taqsimlangan "Sunani Abu Dovud", "Sunani Termiziy", "Sunani Nasoiy", "Sunan Ibn Moja" singari kitoblar dunyo yuzini ko'rdi.

Hadis kitoblarini yozishning bu turida ikkita alohida uslub paydo bo'ldi va mualliflarning asosiy o'rganish predmetiga aylandi:

Birinchi: Kitobdagi hadislardan fiqh, hukmlar va qonun-qoidalarni ishlab chiqish e'tibor qaratish. Bu Imom Buxoriyning uslubi edi. Imom Molikning "Muvatto"si bu uslubda avvalroq yozilgan kitob bo'lishiga qaramay, uning masalalari juda kam edi. Imom Buxoriy esa ancha keng uslubni tanladi. Turli xil boblar, mavzularni kitobida qamrab oldi va fiqhiy hukmlar va qoidalarni ishlab chiqishda o'z mahoratini ishga soldi. O'z ishi bilan puxta shug'ullangani sabab bu uslubdagi haqiqiy namunaga aylandi.

Ikkinchi: Isnod fani va hadis sanadlarining yo'nalishi, undagi foydalarga ko'proq e'tibor qaratish. Bu imom Muslim ibn Hajjojning uslubi hisoblanadi.

Bu tabaqadagi olimlar sa'y-harakati o'laroq hadis atamalari aniq belgilandi, hadisning turlari bir-biridan ajratildi. Hadislarni qabul qilish va rad etish jihatidan uch qismga taqsimlandi. Eng yuqori darajada, birinchi navbatda qabul qilinadigan hadislar nisbatan sahih, o'rta darajadagi hadislar hasan, qabul qilinmaydiganlariga nisbatan esa zaif atamasi qo'llana boshlandi.

Imom Termiziy ilm sahnasiga kelganda barcha yo'nalish va uslublar bir me'yorga solingan, aniq belgilab qo'yilgan edi. Shu sabab u o'z uslublarini ustozlaridan qabul qilib oldi. Hadislarni taqsimotlari va umumiy qoidalarda ustozlarining maslagiga

ergashdi. Ulardan hukmlar, hadislarga taalluqli ayrim foydalar va bundan boshqa masalalarni hadisma-hadis qabul qilib oldi. Masalan:

أخرج حديث حمنة بنت جحش في المستحاضة وقال: "سألت محمدا عن هذا الحديث فقال: هو حديث حسن صحيح، هكذا قال أحمد ابن حنبل: هو حديث حسن صحيح"⁴.

Imom Termiziy Hamna binti Jahsh roziyallohu anhodan istihozali ayol haqidagi hadisni keltirib bunday deydi: "Muhammad (Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy)dan bu hadis haqida so'radim. U "Bu hasan sahih hadis", dedi. Huddi shunday Ahmad ibn Hanbal ham "Bu hasan sahih hadis", degan".

Bunga yana bir misol Imom Termiziy o'z "Jome" sida foydalangan mashhur "Hasan sahih" so'zi singari ba'zi hadis atamalarining tarkibiy qismlarini Buxoriy, Ya'qub ibn Abu Shayba, Abu Ali at-Tusiy kabi imom Termiziyning ustozlari tabaqasi ham qo'llaganini ko'rishimiz mumkin⁵.

Imom Termiziy "Ilal"⁶ kitobida "Jome" asarida aytib o'tgan gaplarning aksari Imom Buxoriy bilan munozara qilgan, ayrimlari esa imom Dorimiy va Abu Zur'a bilan muhokama qilgan ma'lumotlar ekanini bildirib o'tgan.

Abu Iso at-Termiziy o'zining asarlari bilan juda ham mashhur bo'lib ketdi. Tarixshunoslar uning asarlari hammaga ma'lum va mashhur ekanini tan olishadi va muallifning sa'y-harakatlariga tahsin aytishgan. Termiziyning hadis ilmida imom darajasiga yetishiga yozgan asarlari sabab bo'lgan deb xulosa qilishadi. Imom Termiziyning mashhur asarlari sirasiga quyidagilar kiradi:

1. "Al-Jome" – muallifning eng katta kitobi, "Sunan at-Termiziy" nomi bilan ham mashhur.
2. "Ash-Shamail an-nabaviyya val-xosoil al-mustofviyya" – "Shamoil at-Termiziy" nomi bilan mashhur. U o'z bobida yozilgan katta kitob hisoblanadi.
3. "Al-ilal al-mufrad" yoki "Al-ilal al-kabir".
4. "Zuhd" kitobi.
5. "At-Tarix".
6. "Asmo as-sohaba".
7. "Kitab fi al-asar al-mavqufa".

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Imom Termiziy o'z asrining ko'zga ko'ringan muhaddis olimi, hadis ilmlarida yetuk darajaga erishgan shaxs bo'lgan. Bunga imom Buxoriy, Muslim singari buyuk ustozlaridan ilm olib, ulardan o'zlashtirgan bilimlarini amalda qo'llagani va bor imkoniyatini ilm yo'lida sarf qilgani sabab bo'lgan, albatta. Yurtimizda prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan ilmga, xususan vatanimizda yetishib chiqqan allomalar merosiga bo'lgan e'tibor samarasi o'laroq bunday ajdodlarimizning ma'naviy boyliklari yanada ko'proq tadqiq

⁴ Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy. Sunan at-Termiziy. 1-jild. – Bayrut. 1996. – B. 12

⁵ Qarang: Abu Abdulloh Muhammad ibn Abdurrahmon as-Saxoviy. Fath al-mug'iy bi sharh alfiyat al-hadis lil Iroqiy. – Qohira. 2003. – B. 35.

⁶ Qarang: Zayniddin Abulfaroj Abdurrahmon ibn Ahmad al-Bag'dodiy, Ibn Rajab al-Hanbaliy. Sharh ilal at-Tirmiziy. 2-jild. – Damashq, 2019. – B. 332.

qilinib, o'rganilayotgani, asarlari o'zbek va chet tillariga tarjima qilinayotgani tahsinga sazovor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy. Sunan at-Termiziy. 1-jild. – Bayrut. 1996.
 2. Zayniddin Abulfaroj Abdurrahmon ibn Ahmad al-Bag'dodiy, Ibn Rajab al-Hanbaliy. Sharh ilal at-Tirmiziy. 1-jild. – Damashq, 2019. Dar al-minhaj al-qoviy.
 3. Abdulkarim as-Sam'oniyy. al-Ansob. 3-jild. – Qohira, 1980.
 4. Hofiz ibn Hajar al-Asqaloniyy. An-nukat 'ala kitab ibn as-Solah. 1-jild. – 1984. Madina.
 5. Abu Abdulloh Muhammad ibn Abdurrahmon as-Saxoviy. Fath al-mug'iy bi sharh alfiyat al-hadis lil Iroqiy. – Qohira. 2003.
- Internet saytlari: Muslim.uz